

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

Марина Смульсон

<http://orcid.org/0000-0002-9563-3390>

Дмитро Мещеряков

<http://orcid.org/0000-0001-6831-8654>

Максим Назар

<https://orcid.org/0000-0002-9104-2585>

Проблема суб'єктності як самостійності й самодостатності людини, її готовності ухвалювати складні рішення, прогнозувати та передбачати є актуальною й потребує нагального розв'язання. Актуальність досліджень розвитку суб'єктності особистості ще більше зросла у зв'язку з воєнним станом у країні, необхідністю адаптації до нових, незвичних і складних умов життя та діяльності.

Під суб'єктністю ми розуміємо властивість особистості бути суб'єктом діяльності, тобто задіювати свої потенцали, інтенції та особливості у діяльності для цілеспрямованої зміни об'єктивної й суб'єктивної дійсності. Суб'єктність як психологічний феномен є безумовно важливою на всіх етапах онтогенезу, однак провідною ця властивість стає для дорослої людини (зокрема, для людини похилого віку), адже вона забезпечує саморозвиток, протидіє застійним і деградаційним тенденціям.

Наш підхід до суб'єктності ґрунтується на розгляді суб'єкта як носія ментальної моделі світу. Ментальна модель світу фіксує найпринциповіший момент в аналізі суб'єктності – унікальність і неповторність активного дієздатного суб'єкта, творця власного буття в усьому його різноманітті, оскільки формується в результаті інтелектуальної обробки (зокрема, відображення, усвідомлення, закарбування та інтерпретації) особистісного досвіду людини, що вона отримує упродовж життя. Ментальні моделі світу фіксують зміст і рівень розуміння людиною себе, інших та довкілля, вони тісно пов'язані зі знаннями та переконаннями. Серйозне перетворення системи

ментальних моделей ми тлумачимо як психологічний механізм розвитку та саморозвитку суб'єктності (4).

Провідні напрями побудови ментальної моделі світу суб'єкта відбивають смисл його життя (стрижень ментальної моделі), її ціннісно-орієнтувальну основу, просторово-часові (хронотопні) координати ментальної моделі та, нарешті, проблему значущого іншого як діалогову (децентраційну) підструктуру ментальної моделі. Відповідно, реінтерпретація та перетворення ментальної моделі як психологічні механізми становлення суб'єктності працюють за трьома основними напрямками: смислом життя, хронотопом, значущим іншим. Суб'єктність як набуття самостійності, унікальності та самодостатності дорослою людиною, готовності ухвалювати складні рішення та діяти тощо ми тлумачимо також і як критерій особистісної зрілості.

Отже, розвиток суб'єктності описується мірою цілеспрямованого впливу на зовнішній світ і, що ще більш важливо, на перебудову або ампліфікацію власних ментальних моделей світу.

Такий підхід відповідає традиціям української наукової школи досліджень суб'єктності, що орієнтується на суб'єкта як того, хто вибудовує себе сам, зокрема, здатний до вчинку (суб'єктно-вчинкова парадигма В.А.Роменця, В.О.Татенка (5), самопроєктується (концепція самопроєктування особистості Н.В.Чепелевої (3). Відповідним чином ми розглядаємо також і психологічні механізми становлення суб'єктності (2).

Одним із провідних чинників того, як сам суб'єкт сприймає свою суб'єктність, є гендерна ідентичність – спосіб самосприйняття та самоусвідомлення суб'єктом своєї статі. Очевидно, що рефлексія та сприйняття власної суб'єктності відбувається через призму гендерних ролей і відповідних стереотипів як частини ментальної моделі світу. Відповідно, гендерна ідентичність є способом сприйняття себе як суб'єкта діяльності в контексті самосприйняття та самоусвідомлення своєї статі. Можна вважати, що суб'єктність є чинником, що визначає стан балансу гендерної ідентичності між впливом соціальних очікувань і самореалізацією потенціалів індивідуума.

В структурі суб'єктності чільне місце посідає професійна суб'єктність – прояв суб'єктності у професійній сфері, що забезпечує ефективну постановку та розв'язування професійних задач, а також ефективний професійний саморозвиток. Оскільки професійна суб'єктність безумовно багато в чому пов'язана з гендерними стереотипами (відомим є, наприклад, стереотип про, скажімо, «чоловічі» та «жіночі» професії), вона може конфліктувати з власними гендерними стереотипами суб'єкта, а також його соціального оточення. Останнє є принциповим моментом у розгляді професійних аспектів гендерної рівності, визначенні рівних прав навчатися професії, успішності цього навчання та подальшої професійної самореалізації.

У цьому контексті можна говорити про три основні рівні професійної суб'єктності, що залежать від готовності особистості до розвитку та особливо саморозвитку професійної суб'єктності, а також рівних прав оволодівати професією й ефективності (якості) навчання та учіння, організованих з урахуванням гендерної специфіки.

Низький. Недостатня довіра до власних потенційних можливостей як професіонала, зокрема у зв'язку з власною гендерною стереотипізацією та стереотипами соціального оточення (тут стереотип розглядається як недостатньо ефективна ментальна модель світу).

Середній. Ефективна участь в організованій іншими діяльності, що підтримується вірою у власні можливості, самоповагою тощо; становлення професійної суб'єктності.

Високий. Власна професійна активність, готовність до самостійної постановки та розв'язування задач у професійній діяльності й, за потреби, до ухвалення рішень, взяття на себе відповідальності. На цьому рівні гендерна ідентичність не конфліктує з професійною суб'єктністю, навпаки, вони ефективно взаємодіють. Високому рівню професійної суб'єктності відповідає високий рівень готовності до професійної діяльності, перехід професійного розвитку особистості на рівень саморозвитку, постійне професійне самовдосконалення.

Застосування сучасних інфокомунікативних, мультимедійних та інтерактивних технологій, спроектованих і реалізованих з урахуванням гендерних аспектів, може допомогти у розвитку професійної суб'єктності та гендерної ідентичності у віртуальному просторі Інтернету. Відповідні гендерні аспекти включають насамперед теоретичні та практичні можливості, що забезпечують різноманітність або гнучкість гендерних ролей, комунікативних тактик і сценаріїв у соціально-психологічних проєктах (1).

Список використаних джерел

1. Назар М.М., Мещеряков Д.С. Перспективи застосування інтернет-тренінгів для розвитку суб'єктної активності та становлення суб'єктності. *Vzdelávanie a Spoločnosť* : medzinárodný nekonferenčný zborník. Prešov: Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity, 2019. Vol. 4. P. 310-317. URL: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova13>

2. Психологічні механізми становлення суб'єктності дорослих у віртуальному просторі: монографія/ М.Л. Смульсон, П.П. Дітюк, І.Г. Коваленко-Кобилянська, Д.С. Мещеряков, М.М. Назар [та ін.]; за ред. М. Л. Смульсон. К., 2021. 280 с.

3. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі : монографія / Н.В. Чепелева, М.Л. Смульсон, О.В. Зазимко, С.Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н.В. Чепелевої. К. : Педагогічна думка, 2016. 232 с.

4. Смульсон М.Л. Інтелект і ментальні моделі світу. *Наукові записки*. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Сучасні дослідження когнітивної психології». Острог : Вид-во Національного університету «Острог», 2009. Вип. 12. С. 38–49.

5. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за ред. В.О. Татенка. К. : Либідь, 2006. С. 316–358.